ANTE M. STRGAČIĆ

NEOBJAVLJENA KNJIŽEVNA DJELA ZADRANINA ŠIME BUDINIĆA

Vjerski pokreti s osjetljivom socijalnom notom, koji su izbili u prvim desetljećima XVI. stoljeća, prouzročili su velike nerede u katoličkoj crkvi i znatno poljuljali temeljima te najveće evropske vjerske zajednice otkinuvši od nje široke mase, osobito sjevernih predjela Evrope. Reformama provedenim na Tridentinskom saboru (1545–1563) katolička je crkva ojačala, a u južnim predjelima Evrope i obnovila svoj ugled. U drugoj polovini istog stoljeća provela je jaku propagandu za svoje ideje među balkanskim narodima.

U Dalmaciji su u to doba već otprije bili duhovi jako zaprepašteni naglošću prodiranja Osmanlija prema Jadranu.[1] Pogotovo nakon pada Klisa i Skradina (12. ožujka 1537.) i ostalih kršćanskih uporišta u Dalmaciji, kada su Osmanlije bili doprli do bedema dalmatinskih gradova, osjećali su se s jedne strane opasno ugroženima od najezde osmanske, a s druge strane mogli su se nadati pomoći jedino od kršćanskog Zapada. Shvatljivo je onda, da su se istaknutiji duhovi u Dalmaciji stavili na stranu one sile, koja je u ona vremena predstavljala središnju organizaciju otpora protiv Osmanlija, t. j. papinstva, i da su se još oduprli i prodoru protestantstva u svoju sredinu, jer je po njihovu uvjerenju slabilo tu otpornu snagu Zapada, od koga su oni očekivali i pomoć i obranu od Osmanlija.

Tako se uz ostalo i tumači činjenica, da su se ti istaknutiji duhovi, onamo od Marulića, Albertija, Komulovića,[2] Mrnavića i dalje, dali u službu protivureformacije i katoličke obnove.

*

Od dalmatinskih hrvatskih pisaca stavio se svom dušom na stranu katoličke borbene obnove i Zadranin doktor Šime Budinić.[3] Kao katolički svećenik, kanonik i tajnik zadarskih nadbiskupâ, sav je svoj književni rad usmjerio u pravcu katoličke obnove. O tome govore jasno i sva nje-

gova objavljena djela: 1. »Pochorni i mnozii inii psalmi Davidovi sloxeni v slovignschi iazich na cislo i miru po Scymunu Budineu popu Zadraninu«, Rim 1582; 2. »Izpravnik za erêi izpovidnici i za pokornici. Prenesen s latinskoga u slovinski«, Rim 1582; 3. »Summa nauka hristianskoga, složena častnim naučiteljem bogoslovcem Petrom Kanisiem, tumačena iz latinskoga jazika u slovinski, i utištena po zapovêdi presvetoga otca pape Gregoria trinadestoga«, Rim 1583.[4]

Budinićev »Izpravnik za erêi« morao je biti tiskan u Rimu poslije veljače, a prije konca lipnja god. 1582. Kada je, naime, u veljači god. 1582. papa Grgur XIII. poslao na Balkan i u južnu Ugarsku kao apostolskog vizitatora stonskoga (Stagnensis) biskupa fra Bonifacija Dubrovčanina, dao mu je raznih latinskih i talijanskih knjiga, da ih podijeli prema svojoj uviđavnosti »a quei monasteri de frati et a sacerdoti secolari che usano la lingua latina, per i quali possano servire ad illustratione et a salute da le anime«[5] Tu se spominju i »Dottrine christiane duecento«,[6] ali se ne može sa sigurnošću ustvrditi, da bi one bile i pisane hrvatskim jezikom. U Temišvaru je malo potom umro fra Dominik, te je isti papa 29. lipnja spomenute godine imenovao njegovim nasljednikom u toj misiji korčulanskog biskupa Augustina Quintiusa i dao mu upute jednake prijašnjima. U točci »Ad 52« stoji, da mu daje i sada (»Hora di nuovo si danno«) »Dottrine christiane«, ali za ove neposredno izričito dodaje, da su »stampate in lingua illirica con caratteri latini«, i to njih na broj 1000 (»mille«) i »Direttori de confessori stampati ne la medesima lingua e carattere duecento per distribuirli a che et dove le parerà«. U to je vrijeme moralo biti u Rimu riješeno pitanje tiskanja knjiga za balkanske Slavene i ćirilicom, kada se u toj uputi neposredno kaže: »et appò se ne manderanno degli altri in maggior quantità in carattere serviano stampati che siano, per distribuirli similmente.«[7]

Ovdje se »Dottrine christiane« odnosi na Kršćanski nauk Splićanina Aleksandra Komulovića, koji je izdan u Rimu god. 1582.,[8] a »Direttori de confessori« je bez sumnje Budinićev »Izpravnik za erêi«, tiskan u Rimu god. 1582.

Poznata su ta njegova *tiskana djela*, a nije dovoljno poznato, da je Budinić radio i na drugim, dosta opširnim, djelima. Ta su djela ostala neizdana i do danas, te im se zameo trag, a za jedno ćemo vidjeti, da je bilo i tiskano, što nije bilo dosad poznato.

Reformatorski rad Tridentskog koncila obuhvatio je i liturgične knjige katoličke crkve (Conc. Trid., Sessio XIV, Continuat., cap. »De Breviario et Missali.«)[9]

Po uređenju bogoslužnih knjiga katoličke crkve na latinskom jeziku počelo se već rano misliti i na uređenje tih knjiga i za glagoljaše.

Kada je papa Grgur XIII. obaviješten, da glagoljaši po Dalmaciji, Istri i Hrvatskom primorju nemaju svojih najpotrebnijih liturgičnih knjiga (misala i brevijara) popravljenih po reformama Tridentskoga sabora, te da se i dalje služe starim, predtridentinskim knjigama, obrati

se 29. listopada god. 1580. preko kardinala Ptolomeja Galla na zadarskoga nadbiskupa Natala Veniera (1577–1588) zamolbom »acciocchè avvisi tutto quello, che potrà intendere et sapere di questo fatto, et insieme dica quel che à lei parebbe espediente.« Papi će biti ugodno, donosi to pismo, ako to učini »quanto prima.«[10] Farlati ne zna, što je zadarski nadbiskup odgovorio u toj stvari (»Quid Natalis responderit hisce litteris, mihi est incopertum«).[11]

U početku XVII. stoljeća ponovo se pokrenulo pitanje o uređenju liturgijskih knjiga za glagoljaše. Iz izvještaja papina nuncija u Mlecima Berlingerija Gessija god. 1607. saznajemo, da je zadarski nadbiskup za taj posao predložio godine 1580. svoga kanonika i tajnika dra Šimu Budinića (»i jedan kanonik iz Zadra zvan Bodineo dobio je zadatak da ih – t. j. liturgične knjige – ispravi i da im dade pravilan oblik«). Kako je napredovao Budinićev posao oko ispravka liturgičnih knjiga za glagoljaše, nije još detaljnije poznato. Podaci, kojima raspolažemo iz pisma nuncija Berlingerija Gessija, upućuju nas na zaključak, da je on taj posao i dovršio i da se mogao u njegovo vrijeme nalaziti u Rimu (»niti se ovdje nalazi njegovo djelo, za koje mislim da je ostalo u Rimu«).[12]

Mislim da je prvotno ovaj posao oko uređenja misala i brevijara doveo Budinića u Rim. Nalazimo ga već mjeseca svibnja god. 1581. u Rimu. Pismo, koje je 2. svibnja te godine pisao papi Grguru XIII. biskup Bosne Srebrne Antonius de Matheis s nekoliko trgovaca i zahvalio mu se, što im je poslao fra Dominika Dubrovčanina, da ih utvrdi u vjeri, to bosančicom pisano pismo preveo je na latinski jezik Šime Budinić. Na dnu tog pisma stoji: »Adest et versio latina interprete d. Simeone canonico Jadrensi.«[13] Budinić je preveo s bosančice na latinski jezik i pismo, koje su 6. veljače god. 1582. pisali dubrovački trgovci papi Grguru XIII.[14]

Potanjih vijesti o njegovu boravku u Rimu zasada nemamo osim bilješke o zapisniku Zbora sv. Jeronima u Rimu, da je 2. srpnja god. 1581. predložen za ispovjednika »per la lingua illirica«, a da on nije bio izabran za tu službu, već Ivan Parenčić iz Nina.[15]

Kako je preuređenje misala i brevijara opsegom[16] i trudom veliki posao, to je sigurno Budinić morao raditi na njemu dulje vrijeme. Iz činjenice, da su sva njegova tiskana djela izašla god. 1582./3. u Rimu, mora se zaključiti, da je on došao u Rim s nekima od njih već gotovima za tisak, pogotovo kada se ima na umu, da je vjerojatno morao sam i nadgledati posao oko tiskanja tih knjiga.

Osim brige oko brevijara i misala morala mu je biti povjerena od Kurije još i zadaća oko priređivanja i drugih knjiga bogoslovskoga sadržaja za Slavene na Balkanu, kako nas ovlašćuje na zaključak jedno izvješće u Konzistoriju 11. svibnja god. 1581. »del canonico di Zara (t. j. Budiniću), che traduce il Cathechismo *et altri libri* nella lingua serviana per stamparli«. Izvjestitelj izjavljuje »che già egli traduce«.[17]

Nije dosada poznato, zašto je ostao zaboravljen taj veliki Budinićev trud oko glagoljskog misala i brevijara, a ni to, koji je uzrok bio, da

nije ugledao svijetlo. Isto je tako nepoznato, da li je taj njegov prijevod imao u rukama Rafael Levaković. Najvjerojatnije je nestašica novaca[18] spriječila, da se tako velika djela nijesu mogla tiskati, a tiskala su se njegova manja djela.

Kod nas je prošlo skoro neopaženo ovo nastojanje Zadranina Šime Budinića oko popravljanja glagoljskih misala i brevijara pored svega toga, što su godine 1910. izneseni iz Tajnog vatikanskog arhiva neki podaci o ovom predmetu.[19] Previdjelo se ovo najveće njegovo djelo. Nije isključena mogućnost, da bi se negdje u Rimu mogli naći ti Šimini radovi, koji bi dali uvida u njegov rad i pružili mogućnosti, da se ocijeni vrijednost tog nastojanja ne samo s bogoslovske, već i s književne strane.

U smislu zaključaka istog Tridentskog sabora (Sess. XXIV, c. 7 De ref.; Sess. XXV) izdao je dvije godine prije svojega brevijara papa Pijo V. »Catechismus ex decreto Ss. Concilii Tridentini ad parochos«.[20]

Nije to katekizam za djecu ili puk u današnjem opće poznatom smislu, već katehetski i homiletski priručnik za župnike – kako mu i sam naslov kaže[21] – i katehete. Zbog velikog autoriteta u katoličkim crkvenim krugovima i velike svoje raširenosti zvan je kraće »Catechismus Romanus«[22] ili »Catechismus Romanus sive Tridentinus«.[23] I kada stari izvori donose naziv »Catechismus Romanus« ili jednostavno »Catechismus«, onda treba imati u vidu ovaj tridentinski katekizam za župnike, i nikako se ne smije brkati s katekizmima za puk, koji se u crkvenoj terminologiji oštro luče jedan od drugoga kao »Catechismo« i »Dottrina christiana«, kako ćemo to poslije vidjeti iz izvještaja u rimskom Konzistoriju.

Da je papa Grgur XIII. naredio Budiniću, da prevede na hrvatski jezik Katekizam Tridentskoga sabora, jasno donosi sinod zadarskoga nadbiskupa Viktora Ragazzonija od 18.–19. listopada god. 1607.: »Catechismum Romanum in idioma et caracterem illyricum, opera eruditissimi Simeonis Budinei, ex mandato Gregorii papae XIII, versum, a Summi Pontificis liberalitate typis mandari humiliter exorabimus.«[24]

Prema tome nesumnjivom izvoru Budinić je preveo i za tisak spremio i Katekizam Rimski Tridentskoga sabora. Prijevod je morao biti gotov u cijelosti, jer nadbiskup V. Ragazzoni god. 1607. kani moliti Svetu stolicu, da ga ona štampa na svoj trošak.

Budinić je morao zgotoviti svoj prijevod Katekizma rimskoga vrlo rano, i to negdje pod konac god. 1580. ili u početku god. 1581., i predao ga je Svetoj stolici s molbom za pripomoć. U Konzistoriju od 20. travnja god. 1581. raspravljalo se »Del canonico di Zara *che ha tradotto* il catechismo e del bisogno suo« i zaključilo »che gli sarà data alcuna cosa«.[25]

To govori, da je Budinić morao poći u Rim s već gotovim prijevodom svog Katekizma rimskoga. Kada se pak sjetimo, da je u komisiji na Tridentskom saboru, kojoj je bilo povjereno, da izradi ovaj katekizam, bio i učeni bogoslov zadarski nadbiskup Mucije Callini,[26] a da mu je Budinić bio kancelarom[27] i da je kao takav u tijesnoj vezi sa svojim nadbiskupom, nije nikakvo čudo, da je jedan izradio katekizam na

službenom talijansko-latinskom jeziku,[28] a drugi da ga je preveo na hrvatski jezik. Činjenica pak, da je Budinić gotov sa svojim prijevodom negdje pod konac god. 1580. ili prvih mjeseci god. 1581. upućuje na zaključak, da je odluka o tom prijevodu vjerojatno donesena još u Zadru, i to na poticaj samoga nadbiskupa Mucija Callinija. Kad je pak pokrenuto pitanje o izdavanju glagoljskih liturgičnih knjiga i drugih knjiga bogoslovnog sadržaja za Slavene na Balkanu, mogao je nadbiskup Natal Venier predložiti Budinića kao čovjeka ne samo vješta tim jezicima, nego i kao čovjeka, koji je već nešto učinio u tom pravcu.

Vidjeli smo, da sinod zadarskoga nadbiskupa Viktora Ragazzonija iz god. 1607. spominje Budinićev prijevod Katekizma rimskoga *kao gotovu stvar* i zaključuje, da će moliti papu, da ga on izda o svom trošku. Tu molbu nadbiskupa Ragazzonija spominje i kardinal državni tajnik 7. siječnja god. 1609. u pismu nunciju u Mlecima »che si stampasse similmente (t. j. kao i glagoljski misal i brevijar) *e Catechismo Romano già tradotto in Illirico dal canonico Budineo di Zara*, versatissimo in quella lingua«.[29] Provincijalni sinod u Akvileji pod patrijarhom Francescom Barbaro god. 1596. govori o prijevodu ovog katekizma *kao o već gotovoj stvari*, a dobiva se dojam *i kao već tiskanoj*. Sinod najprije stavlja na srce biskupima akvilejske patrijaršije, u kojih biskupijama ima glagoljaša, da se pobrinu za reviziju i ispravak glagoljskih misala i brevijara. Nadalje govori, da biskupi nastoje polagano uvoditi u glagoljske župe latinske misale i brevijare. Za ovu zadnju odredbu o uvođenju latinskih knjiga u glagoljske župe izričito kaže da se ne odnosi na »*Cathechismum Romanum in Illyricam linguam, Gregorii XIII jussu* (quod est ad nos per certos homines allatum), *conversum; quem cupimus a clero Illyrico frequenter tractari et legi, ut sit materna lingua sacerdotibus Illyriae in promtu*«, da uzmognu učiti narod. Dalje stavlja biskupima u dužnost (»curent episcopi«), da »*exemplar aliquod Catechismi emendatissimum in archivio episcopali reponatur*« u svrhu »ad cuius praescriptionem emendatio recognosci et approbari in futurum tempus possit cum illa quae Catechismo comprehenduntur«, ēda pašu riječi Božje »*quod ex praedicto curati haurient*«, mogu imati župnici pri ruci.[30]

Tu još za života Budinićeva († 1600.) sinod jasno govori, *da je preveden* na hrvatski jezik *Katekizam rimski po naredbi pape Grgura XIII.* Prema tome je neispravna tvrdnja P. J. Šafařika,[31] da sinod ovdje govori o Budinićevu djelu »Summa nauka hristianskoga«, koje je tiskano u Rimu latinicom i ćirilicom god. 1583. Sinod jasno govori o Katekizmu rimskom (»Catechismum Romanum«), prema tome se tu radi o prijevodu Budinićevu. Ne može se dopustiti, da bi papa Grgur XIII. dao naredbu (»jussu ... conversum«) dvojici hrvatskih svećenika stručnjaka, da prevedu taj isti katekizam. A kada sinod želi, da ga hrvatsko svećenstvo često prevrće i čita (»frequenter tractari et legi«) i da po jedan primjerak svaki biskup ima pohraniti u svom arhivu, ēda se ubuduće po tom primjerku uspoređuje gradivo, koje se bude odnosilo na nj, mora

se u najmanju ruku dopustiti ili da je već u tisku – ako ne da je već i tiskan bio.

A ne postoje samo jaka indicija, da je taj katekizam bio tiskan, već i jedan pozitivan dokumenat iz prve četvrti XVII. stoljeća donosi, *da je taj katekizam doista bio tiskan i to – ćirilicom.*

Kada je, naime, u drugoj dekadi XVII. stoljeća i po treći put pokrenuto pitanje o tiskanju glagoljskih liturgičnih knjiga za Hrvate, odnosno Južne Slavene na Balkanu, neki danas pobliže nepoznati čovjek iz Rima upravi 5. srpnja god. 1627. pismo kardinalu Barberiniju, u kom daje oduška svojoj radosti nad viješću, da će doskora izaći iz tiska novi glagoljski misal, *za koji on želi da se tiska ćirilicom.* Za nju on kaže da je raširenija od glagoljice. Kada bi se te knjige tiskale ćirilicom, veli taj nepoznati nam čovjek, moglo bi se od toga očekivati koristi kod raskolnika »*li quali volentieri leggeranno l'opere uscite nella loro lingua e carattere; et a questo hebbe risguardo la santa memoria di PP. Gregorio XIII che fece stampare qui in Roma il Catechismo e Canisio*« i da se mnogo brinuo oko tog djela kardinal sv. Severine[32] i da to djelo »*fu causa della salute di molti*«. Za glagoljicu, koju on zove »Bucuizza«, veli da »serve in pochi paesi et è più difficile della Ciurilizza, e quelli che adesso si servono della Bucuizza, più volontieri si serviranno della Ciurilizza«.[33]

Iz istaknutog razlikovanja između »il Catechismo« i »Cannisio« jasno se vidi, da pisac pravi očitu razliku o prijevodu katekizma κατ' ἐξοχήν, t. j. Rimskog katekizma i onog Petra Kanizija.[34] A Budinić je preveo baš ovaj zadnji uz oznaku u samomu naslovu, da je to djelo F. Kanizija, a izdao ga je u Rimu latinicom i ćirilicom god. 1583. Za »il Catechismo« i »Cannisio« donosi izričito anonimni pisac da ih papa Grgur XIII. »*fece stampare qui in Roma*«. Za Kanizijev katekizam je rečeno, da je štampan i latinicom i ćirilicom, kako to donose bibliografi, a to se isto ne nalazi kod njih i za Katekizam rimski, jer se nije sačuvao nijedan njegov primjerak.[35] Anonim jasno govori za oba Budinićeva djela, da su tiskana u vrijeme pontifikata pape Grgura XIII., t. j. od 13. V. 1572. do 10. IV. 1585.[36]

Kada se iznese, da se u Konzistoriju 9. studenoga god. 1591. govorilo kao o već gotovom »Del Catechismo (t. j. Katekizam rimski) e Dottrina cristiana in lingua schiavona e lettere serviane, *finiti però*. Simeone canonico (t. j. Budinić) e Alessandro Dalmata« (t. j. Komulović),[37] onda, mislim, da u Budinićev prijevod Katekizma rimskoga i *izdanje ćirilicom* ne bi trebalo sumnjati.

Ovaj Budinićev prijevod je tek onako općenito spomenuo C. F. Bianchi u svomu djelu »Zara cristiana«,[38] kada donosi kratku Budinićevu biografiju. »Voltò – piše Bianchi – puranco in idioma slavo il Catechismo Romano, dedicandolo al pontefice Gregorio XIII, *traduzione che venne molto raccomandata al clero illirico dalmato dall'arcivescovo Ragazzoni nel suo sinodo diocesano.*« Po svemu se čini, da je Bianchi uzeo ovaj podatak iz izvornih akata Ragazzonijeva sinoda, koji su se u nje-

govo doba čuvali u kaptolskom arhivu, odakle je on zaključio, da je ta knjiga i objavljena tiskom, kada ju je sinod preporučio hrvatskom kleru u Dalmaciji (»traduzione che venne molto raccomandata al clero illirico dalmato«). Naivno bi bilo ustvrditi, da se ta »preporuka« odnosila – još god. 1607. – na knjigu, koja još nije bila ugledala svijetlo tiskom i da je sinod mislio, da se u rukopisu širi.[39]

Zadarski hrvatski književnik, kanonik stolne crkve sv. Stošije u Zadru, dr. Ivan Tanzlingher je i sam preveo na hrvatski jezik Katekizam rimski. O tom svom prijevodu govori u svojoj oporuci od 12. svibnja god. 1732.: »Lascio *il Cattechismo volgare*, trouasi nel mio studiolo, titolato Cattechismo cioè Instruttione secondo il decreto del Concilio a parochi. *Il suddetto Cattechismo fù tradotto da me in lingua Illirica de uerbo ad uerbum.*« Dalje govori za taj svoj prijevod, da je »in uolume grande in foglio, in carta reale, legà in pelle gialla *et fu incontrato per lungo spatio di tempo col suddetto testo uolgare*, come si uede in fine della suddetta traduzione«. Izražava želju, da bi se štampao po njegovoj smrti.[40]

Tanzlingheru je tu »uolgare« jednako »lingua illirica«. A on ističe, da je svoj prijevod dugo vremena (»per lungo spatio di tempo«) uspoređivao (»fu incontrato«)[41] s drugim spomenutim tekstom na hrvatskom jeziku »col suddetto testo uolgare«. Nameće se pitanje, s kakvim hrvatskim tekstom (»testo uolgare«) je to Tanzlingher uspoređivao prijevod svog Katekizma rimskoga?

Sjetimo se časkom, da je na provincijalnom sinodu u Akvileji god. 1596. bilo govora o hrvatskom prijevodu Katekizma rimskoga i da je stavljeno biskupima u dužnost, da »*exemplar aliquod ejusdem Catechismi emendatissimum in archivio episcopali reponatur, ac (ad!) cuius praescriptum emendatio recognosci et approbari in futurum tempus possit cum illa quae Catechismo comprehenduntur*«.

Ovaj Tanzlingherov »incontrare« rasvjetljuje zaključak akvilejskog sinoda i čini ga shvatljivijim. Ti tako rasvijetljeni akvilejski zaključci daju mogućnosti, da se razumije, zašto je Tanzlingher izvršio taj posao uspoređivanja svog prijevoda s tekstom Budinićeva prijevoda, koji je akvilejski sinod proglasio za tipično izdanje na hrvatskom jeziku, s kojim se imadu ubuduće slagati sva izdanja Katekizma rimskoga, kao i uopće sve vjersko gradivo obrađivano na hrvatskom jeziku, a zasijeca u Katekizam rimski. Ta je mjera u duhu zaključaka Tridentskog sabora, koji je u pitanjima prijevoda katoličkih službenih knjiga bio vrlo strog iz bojazni infiltracije protestantskih nauka u narod. Tanzlingher, kao doktor crkvenoga prava, dobro je shvatio akvilejske zaključke, pak se zaključci tog sinoda »quem cupimus a clero Illyrico frequenter tractari et legi, ut sit hic materna lingua sacerdotibus Illyriae in promptu« *odnose na primjerak već tiskanog Budinićeva Katekizma rimskoga*, s kojim je Tanzlingher uspoređivao svoj prijevod.

*

Budinićev je Katekizam rimski – kako smo vidjeli – ugledao svijetlo ćirilicom. Glagoljaši su ga pak htjeli imati glagoljicom.

Prvo je nastojanje u tom pravcu poteklo od zadarskoga nadbiskupa Ragazzonija (1604.–1615.). On je – kako smo vidjeli – na svom sinodu god. 1607. donio zaključak, da će moliti Svetu stolicu, da ga ona izda. Vidjeli smo, da je zajedno s glagoljskim misalom i brevijarom bilo u nacrtu, da se izda god. 1609. i Katekizam rimski Šime Budinića. Tada se radilo »non meno – pišu iz Rima u Mletke 10. ožujka god. 1609. nunciju Berlingeriju Gessiju – del Catechismo che del Breviario e Messale illirico«. Još mu se javlja, da se za taj posao poveže sa zadarskim nadbiskupom, koji ima doskora proći kroz Mletke.[42] Ali ni ovog puta nije uspjelo nastojanje zadarskoga nadbiskupa, da se izda to Budinićevo djelo glagoljicom.

To je pitanje ponovo izbilo na javu po osnutku Kongregacije de Propaganda Fide god. 1622., kada se radilo o tiskanju glagoljskog misala i brevijara.

Zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadori (1624.–1639.) obrati se 13. prosinca god. 1626. na tajnika Propagande Franju Ingolija,[43] da se tiska glagoljicom Budinićev Katekizam rimski. U tom pismu govori Garzadori, da je papa Grgur XIII. pozvao u Rim Budinića, da prevede na hrvatski jezik Kanizijevu Summu[44] i da se poslije prihvatio i posla oko prijevoda Katekizma rimskoga, koji da je on preveo i za tisak spremio glagoljicom (»in lingua et carattere illirico il Catechismo«), ali da on nije dovršio taj posao (»lo redusse però quasi al fine«). To glagoljicom nedovršeno djelo navodno je nadbiskup našao u svojoj nadbiskupiji za pastirskog pohoda i da ga je predao ljudima vještima hrvatskom jeziku, da ga dovrše. Moli Kongregaciju, da ga ona tiska i u tu svrhu da će ga on poslati Kongregaciji (»Io l'inviarei alla sacra Congregazione«). Ali ako se ne misli tiskati, želja je nadbiskupova, da ostane u Zadru. Čak i za nadziranje rada oko tiskanja on predlaže neke vješte osobe.

U pismu od 15. ožujka god. 1627. piše Garzadori Propagandi o potrebi tog »Catechismo in carattere et lingua loro« (t. j. popova glagoljaša),[45] a o Budinićevu prijevodu kaže »Il cathechismo in lingua et carattere illirico è già perfettionato; quanto alla traduttione di quello che mancava, sto aspettando un scrittore dell'istesso carattere per ridurre essa traduttione in buona forma«.[46]

Iz pisama nadbiskupa Garzadorija dolazi se do zaključka, da je Budinić doista preveo Katekizam rimski, ali da ga nije dovršio za glagoljsko izdanje (»lo redusse però quasi al fine«), a da se nadbiskup pobrinuo, da ljudi vješti hrvatskom jeziku i glagoljici dovrše, što je u Budinićevu prijevodu nedostajalo (»quanto alla traduttione di quello che mancava ...«). No ako se sjetimo, da god. 1607. zadarski nadbiskup Ragazzoni govori o Budinićevu prijevodu Katekizma rimskoga kao već gotovu djelu (»... ex mandato Gregorii pape XIII, *versum* ...«), onda se može to nesuglasje lako protumačiti i time, da se kroz tih 20 godina bilo izgubilo nekoliko zadnjih listova, za koje govori nadbiskup Garza-

dori da nedostaju u Budinićevu prijevodu, a on da se pobrinuo, da se dovrši za izdanje glagoljicom.

Garzadori je taj Budinićev prijevod uz popratno pismo poslao 7. svibnja 1627. u Rim Propagandi: »Se l'inuia per la strada d'Ancona vna scattola con il volume del Cathechismo tradotto et scritto in lingua et carattere illirico.«[47] A po njegovu pismu od 23. travnja 1627. upravljenom tajniku Propagande Francescu Ingoliju *taj je Budinićev prijevod* Katekizma rimskoga *bio zgotovljen glagoljicom*, jer mu javlja »La traduttione in lingua illirica di quel che mancaua al Cathechismo auuisato, si sta scriuendo *in carattere pur illirico di San Girolamo.*«[48] Njemu je uopće »illirico« istovetno sa glagoljicom.[49] To isto se vidi i iz veselja među glagoljašima Zadra, kad im je javljeno, da je odlučeno »stampare il Cathechismo in carattere et lingua illirica«. Među glagoljašima je nastalo veliko veselje na tu vijest – »n'hanno fatto festa grande, reputando una delle più utili opere che sia comparsa da gran tempo in quà.«[50]

Ni za ovo Garzadorijevo nastojanje, kao ni za susretljivost Propagande u toj stvari ne možemo reći da je ostvareno. Ostao je Budinićev Katekizam rimski u izdanju glagoljicom na mrtvoj točci.[51]

Kako je Katekizam rimski uživao veliki ugled u krugovima katoličke crkve, nastojalo se, da se u što većem broju proširi među svećenstvom katoličkih naroda. Osim izašlog izdanja ćirilicom i dugih, ali neuspjelih nastojanja, da ga i popovi glagoljaši dobiju u ruke glagoljicom, bilo je u Konzistoriju od 20. veljače god. 1584. govora »Della stampa del Catechismo serviano in caratteri italiani per il Colleggio Illirico (t. j. u Loretu), e per la Croazia e Dalmatia Littorale«. Papa je odgovorio »che si faccia«.[52]

Ovaj se Katekizam rimski imao uvesti u loretski Kolegij kao udžbenik i vrlo cijenjena pomoćna knjiga.

*

Budinić je svoj »Izpravnik za erêi« tiskao u Rimu god. 1582. latinicom.

Te iste godine je za svećenikè glagoljaše Budinić priredio drugo izdanje svoga »Izpravnika za erêi«, i to glagoljicom, i još iste godine upravio molbu na Svetu stolicu za dopuštenje. U Konzistoriju od 21. lipnja god. 1582. se raspravljalo »Di Simeone Dalmata (t. j. Budiniću), *che vorrebbe stampare quel medesimo Direttorio* (t. j. »Izpravnik za erêi) *in lingua glagolita.* Invenire dove si troua e desidera. In breue.« Papa je pristao na to – »Sua Santità disse contentarlo«.[53]

Kada se ima na umu, da je »Izpravnik za erêi« tiskan latinicom u razdoblju veljača–lipanj god. 1582., tada se skoro u isto doba mislilo i na izdanje glagoljicom za glagoljaše, koji su bili ljubomorni na svoje pismo. Ali do ovog je izdanja došlo tek poslije u Levakovićevoj recenziji.[54]

(Zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadori javlja tajniku Propagande u Rimu Francescu Ingoliju neke podatke o Šimi Budiniću i njegovu radu i da je dobio u ruke glagoljski rukopis njegova prijevoda Katekizma rimskoga i moli, da se tiska; uvjerava ga, da će se rasprodati, ako bude cijena umjerena; predlaže i osobe vješte hrvatskom jeziku i glagoljici, koje bi u Rimu nadgledale tiskanje.)

Molto illustrissimo signor mio ossequissimo.

Volendo la Santa memoria di papa Gregorio XIII communicare la Dottrina Christiana del prete Canisio della Compagnia del Gesù alli Dalmati, fece venire a Roma il Butineo, canonico di Zara, dottore in theologia, huomo eminente nella lingua illirica, per ministerio del quale fu tradotta la detta Dottrina in lingua illirica, e poi stampata nella stessa lingua e con carattere latino e con carattere illirico. E considerando lo stesso Butineo il gran' servitio di Dio e la salute di quell'anime, che non intendono, ne si servono d'altra scrittura che dell'illirica, si mise all'impresa di tradurre in lingua e carattere illirico il Catechismo, sperando, per quanto intendo, che potesse essere stampato; ma non lo potè poi perfettionare, lo redusse però quasi al fine. Havendo hora ritornato io nel far la mia visita diocesana, il volume del detto Butineo l' ho con buona maniera fatta venire in poter mio, et attendo hora per huomini assai periti a finirla come anche fra poco tempo sarà finita. Se paresse all'illustrissimi signori cardinali et a vostra signoria insieme che quest'opera si sancta e di tant' utile alli parochi e populi di queste provincie, si stampasse, io l'inviarei alla Sacra Congregatione; ma se non volesse attendere à questa impresa, desiderarei che restasse qua in qualche luogo dove potesse esser copiato, sapendo che vi sono alcuni che desiderano di farlo. Et quanto il prezzo fosse moderato, in caso che si volesse temperare la spesa della stampa, crederei che si vendriano facilmente. Quando il signor Giovanni Bonco, o altri della lingua illirica, non si trovasse in Roma per servire in quest'opera, vi sarà un Don Antonio Rasichich della diocese zaratina, huomo d'anni cinquanta incirca, alunno del Collegio Illirico, ch' ha buone lettere e possiede bene la lingua, il qual hora si ritrova nel novitiato delli Padri del Gesù in Roma per farsi gesuita con qualche mio disgusto, poiche havevo pensato di valermi di quel huomo nelli bisogni della mia chiesa. Ch'è quanto posso dire a vostra signoria, alla quale pregandole dal Signore Dio ogni consolatione, mentre per fine le bacio le mani.

Di Zara 13 dicembre 1626.

Di vostra signoria molto illustre
affetionatissimo et devotissimo servitore
Ottaviano, arcivescovo di Zara.

(Archivio S. Congreg. di Propaganda Fide: Scritture riferite nelle congregazioni generali vol. 146 – [V. Lettere di Candia e dell'Illirico], fol. 278).

BILJEŠKE

[1] Tako je na pr., godine 1453. pao u osmanske ruke Carigrad, god. 1463. Bosna, god. 1479. Albanija, god. 1482. Hercegovina, god. 1493. razbijena je Hrvatska na Krbavskom polju, god. 1526. razbijena je Ugarska na Mohaču, god. 1529. podsjednut je Beč – i t. d.

[2] Komulović je bio zadarski kanonik god. 1584. (Upor. Dr. T. Matić, Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba, Rad 231, Zagreb 1925, 244).

[3] Roden u Zadru oko god. 1528.–1530., a umro u Zadru 13. XII. 1600. – O Budmićevoj biografiji sam spremio posebnu studiju.

[4] Naslov prvoga djela uzeo sam s izvornika, koji se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru, a za ostale iz Kurelca. – Upor. Fr. Kurelac, Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi složeni u slovinski jazik na číslo i miru po Šimunu Budineu popu Zadraninu, Rieka 1861, VII–XVII; Hrvatska enciklopedija III, Zagreb 1942, 453; P. J. Šafařik, Geschichte der südslawischen Literatur II, Prag 1865, 142, 207, 213; I. Kukuljević, Bibliografija hrvatska I, Zagreb 1860, 27. – Pripisuje mu se i »Kratka azbukvica i kratak kerstijanski katol. nauk P. O. P. Kanizia«, Rim 1583. (P. J. Šafařik, sp. dj. II, 212) i »Breve istruzione per imparare il carattere serviano e la lingua illirica«, Mleci 1597 (P. J. Šafařik, sp. dj. II, 100). Još prije 25 godina je uzdrmao Budinićevo autorstvo »Kratke azbukvice« M. Murko (Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven«, Prag 1927, 38), a poslije i Vj. Štefanić (Vrela i prinosi 8, Sarajevo 1938, 3). Za »Breve istruzione« vidi sumnju dra Fanceva u Hrvatskoj enciklopediji III, sp. mj. – I. Kukuljević (Hrvat. Bibl. I, 27) ne zna za »Summu« da je tiskana latinicom god. 1583 (»U Rimu bez leta«) a za ćirilsku donosi da je tiskana god. 1583.

[5] E. Fermendžin, Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica, cum insertis editorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagreb 1892, 332.

[6] E. Fermendžin, sp. dj., 333.

[7] E. Fermendžin, sp. dj., 332.

[8] P. J. Šafařik, sp. dj. II, 212. – I. Kukuljević (Bibliografia hrvatska I, 74) donosi, da je ovo Komulovićevo djelo izdano god. 1580.

[9] Tako je god. 1658. izdan reformirani »Breviarium Romanum«, god. 1570. »Missale Romanum«, a god. 1614. »Rituale Romanum« (Upor. D. F. Ušeničnik, Katoliška liturgika, Ljubljana 1933, 18, 19).

[10] D. Farlati, Illyricum Sacrum V, Venetiis 1775, 614.

[11] D. Farlati, sp. dj. V, 614.

[12] »Ho cercato« (donosim za potpunije razumijevanje u cijelosti odnosni pasus iz nuncijeva pisma kardinalu državnom tajniku pape Pavla V. – »informarmi da persone pratiche, se sia cosa utile et conveniente di procurare la nuova stampa del Messale e Breviario in lingua illirica.

Intendo, che in tempo di Gregorio XIII di felice memoria si tratjò il medesimo, et un canonico di Zara detto Bodineo hebbe cura di levare gli errori et ridurli in buona forma, ma poi non se ne fece altro, *ne meno si ritrova qua l'opera ch'egli fece*, la quale si crede restasse in Roma.« (Stj. Ivančić, Povjesne crtice o samostanskom III. redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i uporaba glagolice u istoj redodržavi. Sa prilozima, Zadar 1910, Prilog B, str. 166).

[13] E. Fermendžin, sp. dj., 315.

[14] E. Fermendžin, sp. dj., 321.

[15] Dr. I. Črnčić, Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji, Rim 1867, 109–111.

[16] Glagoljski brevijar u izdanju Levakovićevu god. 1648. ima stranica 1530 + 250 (I. Kukuljević, sp. dj. I, 7), a glagoljski misal, što ga je izdao god. 1631., ima stranica 552 + 118 (I. Kukuljević, sp. dj. I, 5).

[17] Tajni vatikanski arhiv, Audienze, L'armadio LII, No 18 – Ispisi fra Dane Zeca iz Tajnog vatikan. arhiva I, 221, 222, Ms. u Državnom arhivu Zadar.

[18] Upor. Fermendžin, Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i drugih književnih poslovih u Hrvatskoj g. 1620–1648, Starine XXIV, Zagreb 1891, 1–40; Dr. J. Radonić, Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i južnoslovenskim zemljama u XVII. veku. Beograd 1949, passim.

[19] Upor. Stj. Ivančić, sp. dj., Prilog B, str. 166.

[20] U Rimu 1566.

[21] Upor. Wetzer u. Welte's, Kirchenlexicon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften VII.[2] Freiburg i. Br. 1891. 304.

[22] Upor. F. Ušeničnik, Pastoralno bogoslovlje I, Ljubljana 1919, 67.

[23] Upor. Wetzer u. Welte's, sp. dj. XI, [2]Freiburg i. Br. 1899, 1054.

[24] I. Tanzlingher, Epytome Synodorum 84/VI – Ms. u Državnom arhivu Zadar, Spisi nekadašnjeg samostana sv. Dominika br. 1189.

[25] Tajni vatikan. arhiv, Audienze, L'armadio LII, No 18 – Ispisi fra Dane Zeca I. sp. mj., Ms. u Držav. arhivu Zadar.

[26] Isp. C. F. Bianchi, Zara cristiana I, Zara 1877, 60, 61; Wetzer u. Welte's sp. dj. XI, 1054.

[27] Isp. C. F. Bianchi, sp. dj. I, 208.

[28] Isp. Wetzer u. Welte's, sp. dj. XI, 1054.

[29] St. Ivančić, sp. dj., Prilog B, str. 170.

[30] Concilium Provinciale Aquileiense Primum celebratum anno Domini 1596, Utini Natolini 1598, cap. De Divinis Officiis cap. 13, 21 ss; apud L. Jelić, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum, Veglae 1906, saec. XVI, br. 175, str. 48. – Primjerak ovog sinoda nalazi se u Kaptolskoj biblioteci u Zadru.

[31] Sp. dj. II, 213. – Za Šafarikom se u toj stvari poveo i Š. Ljubić u svomu »Ogledalu književne poviesti jugoslovenske« II, Rieka 1869, 389.

[32] T. j. Julio Antonio kardinal sv. Severine (1532–1602). Upor. Dr. J. Jurić, Pokušaj »Zbora za širenje vjere« god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo, Croatia Sacra 8. Zagreb, 1934, 144.

[33] E. Fermendžin, sp. dj., Starine XXIV, 18.

[34] Izašao je prvi put u Beču god. 1554. pod naslovom »Summa doctrinae christianae«, a poslije je doživio vrlo mnogo izdanja, kao n. pr. u Lüttichu god. 1557., Kölnu god. 1569., – i t. d. Upor. Wetzer u. Welte's, sp. dj. VII, [2]Freiburg i. Br. 1891, 302.

[35] Koliko god je činjenica, da se u Rimu u drugoj polovini XVI. i u prvoj polovini XVII. stoljeća raspravljalo o tiskanju katolič. bogoslovskih knjiga za katol. disporu među pravoslavnima na Balkanu pa i za same pravoslavne, činjenica je ipak, da se nije sačuvao do danas nijedan primjerak Katekizma rimskoga ćirilicom.

[36] A. Cappelli, Cronologia, cronografia e calendario perpetuo, [2]Milano 1930, 276, 277.

[37] Tajni vatik. arhiv, Audienze, l'Armadio LII, No 18, Spisi fra Dane Zeca iz Tajnog vatik. arhiva I, 223, 224, Ms. u Državnom arhivu u Zadru.

[38] I, 208.

[39] Prijevod Katekizma rimskoga, što ga je na hrvatski jezik preveo i u Mlecima objelodanio god. 1775. don Josip Matović iz Dobrote u Boki Kotorskoj, ima XXXII+ 528 stranica.

[40] Oporuka I. Tanzlinghera, str. 4. – Državni arhiv u Zadru, Spisi zadar. bilježnika F. Franceschija, sv. VII (Testam.), str. 23.

[41] Incontrare = riscontrare. Upor. N. Tommaseo–B. Bernardo, Dizionario della lingua italiana. Nuovamente compilato, Torino II/2, 1425; IV/1, 351.

[42] Stj. Ivančić sp. dj., Prilog B, str. 171, 173.

[43] Na kraju donosim u izvorniku ovo pismo. Spomenuo ga je i koristio se njime Dr. J. Jurić u svojoj radnji: Pokušaj »Zbora za širenje vjere«, Croatia Sacra 8, Zagreb 1934, 144. – Dr. J. Radonić (Štamparije i škole, 34) griješi kada piše, da ovdje Garzadori misli na »Kratak krstijanski nauk«. Još se više zapleće Radonić (sp. dj. 36), kada donosi, da je »glagoljski rukopis katihizisa, koji je nadbiskup Oktavijan poslao u Rim«, kongregacija »dala na pregled i dopunu O. Rafailu Levakoviću« i da ga je Levaković »odmah uzeo u posao, spremio ga za štampu i publikovao u Rimu 1628.« Još je Šafařik (sp. dj. II, 213) opazio, da je Nauk karstênski Levakovićev iz god. 1628. »Nicht nach Budineo, sondern von Levaković selbst übersetzt.« – Ispravno opaža Vj. Štefanić (Historijski zbornik IV, Zagreb 1951 br. 1–4, str. 264), da se tu radi o Budinićevu Katekizmu rimskomu. – O ovom Šiminu djelu govori nekoliko redaka dr. M. Vanino (»Teologija u Hrvata«, Croatia Sacra, 20–21, Zagreb 1943, 224, bilj. 8) »Budinić je ostavio nedovršen prijevod glagoljskim slovima znamenitog katekizma, izdanog po naredbi Tridentskog sabora.«

[44] Vidi Prilog. – Upor. što je naprijed rečeno, da je zapravo Budinić pozvan u Rim u drugu svrhu.

[45] Croatia Sacra 8, 159.

[46] Croatia Sacra 8, 160.

[47] Croatia Sacra 8, 163.

[48] Croatia Sacra 8, 163.

[49] Upor. Croatia Sacra 8, 170, 171.

[50] Croatia Sacra 8, 172.

[51] Poslije stotinu godina je opet jedan Zadranin okušao svoje sile na prijevodu Katekizma rimskoga na hrvatski jezik. Bio je to arhidakon zadarske stolne crkve sv. Stošije, doktor obaju prava Jerko Dominis, rodom Rabljanin, godine 1690. Bio je dobio od Ureda inkvizicije u Zadru čak i dopuštenje, da ga tiska. (Upor C. F. Bianchi, Zara cristiana I, 218; V. Štefanić u Hrvatskoj enciklopediji V, Zagreb 1945, 188). – Nije poznato, zašto je i ovaj pokušaj ostao neostvaren. Valjda i opet siromaštvo i bijeda.

Katekizam rimski je napokon ugledao svijetlo na hrvatskom jeziku u Mlecima god. 1775. u prijevodu Josipa Matovića iz Dobrote u Boki Kotorskoj (upor. I. Kukuljević, Bibliografija hrvatska I. Zagreb 1860, 94).

[52] Tajni vatik. arhiv. Audienze, l'Armadio LII, No 18. Ispisi fra Dane Zeca iz Tajnog vatik. arh. I, 229, Ms. u Držav. arhivu u Zadru.

[53] Tajni vatik. arhiv, Audienze, l'Armadio LII, No 18, Ispisi fra Dane Zeca iz Tajnog vatik. arhiva I, 224, Ms. u Državnom arhivu u Zadru.

[54] Upor. I. Kukuljević, Bibliografija hrvatska I. 1; Šafařik, sp. dj. II, 207.

SUMMARY

THE UNPUBLISHED LITERARY WORKS OF ŠIME BUDINIĆ, OF ZADAR

About the life and work of the Croatian writer Šime Budinić, of Zadar, very little is known.

The more recent attempts to clarify some details of his life have been successful, however, most especially in regard to his genealogy. To-day we can hardly claim to know more about his works than did Fr. Kurelac in 1861 at the time os his publishing »Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi« (David's humble and miscellaneous other Psalms). Corrections as to the authorship of some minor works ascribed to him have been published by prof. M. Murko, Štefanić and F. Fancev.

In mentioning briefly the political circumstances in Dalmatia after the fall of Constantinople, Bosnia, Albania and Hercegovina, after the defeat of the Croatian army on the Plain of Krbava (1453–1526), most particularly after the terror that spread throughout Dalmatia after the fall of Klis and Skradin (1537) when the Turks had pushed their way up to the Dalmatian towns, and after the efforts expended by the Catholic Church after the Synod of Tridento (1545–1563), the author tries to establish the time of printing of Budinić's »Ispravnik ierêi«. According to him, this must have happened benfore the end of June 1582.

By availing himself of insufficiently observed data published as far back as 1910 from the archives of the Vatican by Stj. Ivančić, the author states how Budinić prepared for print a new edition of the glagoljica missal and breviary under Pope Gregory XIII (1572–1585), and how those books were never printed, probably owing to financial difficulties experienced by the archiepiscopal court.

On the basis of recent data from the State archives of Zadar, which the author substantiates also with the conclusions of the provincial synod of Aquilea in 1596, it is stated, that by command of Pope Gregory XIII Budinić translated into Croatian *Katekizam rimski* (Roman Catechism) of the Synod of Tridento, and that the said work was published in the

Cyrillic script at Rome during the lifetime of the same pope. Nothing has been known to this effect so far, nor is it known whether a copy of this editions has ever been preserved. This translation of *Katekizam rimski* (Roman Catechism) was used by the Croatian man of letters Ivan Tanzlinger-Zanotti, of Zadar, in the first half of the 18th century, when he, too, was translating into the Croatian language the *Roman Catechism* of the Synod of Tridento.

Budinić also prepared for print a glagoljica edition of this translation of *Roman Catechism*, as mentioned by the synod of the Zadar archbishopric of V. Ragazzoni in 1607. Neither were successful all efforts by the Zadar archbishops V. Ragazzoni (1604–1615) and T. Garzadori (1624–1639) to have Budinić's work printed at the expense of the Vatican. The author likewise gives an account of the attempt that Budinić's *Roman Catechism* should be published in Latin writing, to serve as a textbook for the students of the Illyrian School of Loretto – a subject discussed at the Consistory Court in 1582.

On the basis of data from the archives the author states, that simultaneously with Budinić's publishing, in 1582, his work »Izpravnik za erêi« in Latin writing he also prepared an edition in the glagoljica script, and that this idea of his was accepted at the Consistory Court. However, this project was never realized.